

> *Notitie*

Regiotafels Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie: algemene lijnen én samenvatting van de regionale bijeenkomsten

Igno Pröpper en Lonneke van Oort

www.partnersenpropper.nl

www.opgavengestuurdwerken.nl

Inhoudsopgave

0	Introductie	1
1	Algemene lijnen	1
1.1	Over het vraagstuk, de urgentie en de inhoudelijke ambities	1
1.2	Over de aanpak en de resultaten tot nu toe	2
1.3	Over de gewenste werkwijze en sturingsfilosofie	2
1.4	Over de verwachte bijdrage/ meerwaarde vanuit het Deltaplan	3
1.5	Waarnemingen Partners en Pröpper	3
	Samenvatting 1 ^e regionale bijeenkomst Zuid	5
	Samenvatting 2 ^e regionale bijeenkomst Noord	5
	Samenvatting 3 ^e regionale bijeenkomst Noordwest	7
	Samenvatting 4 ^e regionale bijeenkomst Zuidwest	9
	Samenvatting 5 ^e regionale bijeenkomst Oost	12

o Introductie

Het doel van de regiotafels was drieledig:

- 1 Herkennen/ erkennen van de urgentie van ruimtelijke adaptatie.
- 2 Agenderen van het ambitieniveau: Klopt het dat een 'Niveausprong' nodig is?
- 3 Agenderen van wat nodig is: Hoe dit ambitieniveau te realiseren?

In de periode van 2 februari tot en met 9 maart 2017 zijn vijf regionale bijeenkomsten georganiseerd, namelijk

Regio	Provincies	Datum
Noord	Groningen, Drenthe, Friesland	6 maart
Oost	Gelderland, Overijssel,	9 maart
Zuid	Brabant, Limburg	2 februari
Noordwest	Noord-Holland, Utrecht, Flevoland	8 maart
Zuidwest	Zuid-Holland, Zeeland	9 maart

Deze notitie bevat een aantal algemene lijnen die wat ons betreft naar voren komen uit de vijf regiotafels over Ruimtelijke adaptatie.

Verder vatten we de kern van elke bijeenkomst samen.

1 Algemene lijnen

1.1 Over het vraagstuk, de urgentie en de inhoudelijke ambities

- 1 Wat betreft de scope van het vraagstuk/ de problematiek moet ook aandacht worden besteed aan bodemdaling, naast wateroverlast, overstroming, droogte en hittestress.
- 2 De opgave moet integraal benaderd worden en is verbonden met andere maatschappelijke thema's die een impact hebben op de fysieke leefomgeving (zoals woningbouw, energietransitie, infrastructuur etc. De opgave kan in 'ringen van relevantie/ inhoudelijke samenhang' worden gekoppeld aan andere onderwerpen.– zie ook onder werkwijze/sturingsfilosofie.
- 3 Binnen het openbaar bestuur én de samenleving is er al enige urgentie van de noodzaak van klimaatadaptatie. Dit urgentiegevoel moet echter nog aanzienlijk worden vergroot
- 4 Inhoudelijke ambities:
  - > Vergroten bewustzijn en urgentiegevoel

- > Helder maken wat 'Klimaatbestendigheid' betekent. Overwegend is er geen behoefte aan dwingende generieke wettelijke normen, wél is er behoefte aan duidelijke maatstaven/criteria om situaties te beoordelen (inclusief koppeling aan kosten en baten).
- > Er is behoefte aan concrete en ambitieuze doelstellingen – die ook mobiliseren tot actie
- > Aanvaarden dat niet alle problemen voorkomen kunnen worden en dat er 'restrisco's' zijn.

1.2 Over de aanpak en de resultaten tot nu toe

- 1 Er zijn al veel goede voorbeelden van concrete maatregelen en integrale opgaven/projecten – met concrete resultaten. Op allerlei plaatsen wordt dit bijvoorbeeld gedocumenteerd met een 'klimaatatlas'.
- 2 De aanpak moet op een veel grotere schaal, met meer substantiële/fundamentele maatregelen én sneller worden uitgerold.
- 3 De werkwijzen (en kwaliteit van werken) van 'koppelen'/ integraal werken / en samenwerken behoeft een fundamentele verbetering.

1.3 Over de gewenste werkwijze en sturingsfilosofie

- 1 De brede wens is om nog meer te koppelen/ integraal werken verder te versterken en beter samen te werken – met als eerste focus het gezamenlijk inspelen op maatschappelijke vraagstukken/ problemen.
- 2 Het is nodig veel meer samen te werken met maatschappelijke partners – bewoners, bedrijven en organisatie. Werk van "buiten naar binnen" en speel als overheid goed en snel in op initiatieven. Verbinden aan initiatieven van anderen is minstens zo belangrijk als eigen actie uitrollen. Overheden zullen hun werkwijze fundamenteel moeten veranderen om te fungeren als 'goede samenwerkingsspeler' waarbij ze snel en flexibel kunnen meewerken in netwerken.
- 3 De vorige twee punten vragen een Deltaplan op samenwerking: "grensverleggende samenwerking".
- 4 De bottum up benadering betekent ook dat zwaartepunt van de aanpak op gemeentelijk en regionaal niveau. Per concrete opgave kan zodoende ook maatwerk zijn, waarbij wordt ingespeeld op de lokale/ regionale situatie.
- 5 In het verlengde hiervan: er zijn opgaven in allerlei soorten en maten. Maak daarbij onderscheid in relevante schaalniveaus (NB het is nog zaak te investeren in goede definities – waarbij er vanuit diverse perspectieven verschillende indelingen denkbaar zijn) – zie bijvoorbeeld het verslag van Zuid "Resultaten uit de werkgroepen".
- 6 De trits Weten, Willen en Werken niet persé altijd in deze volgorde oppakken. Er is behoefte aan actie: 'learning by doing', experimenteren en al werkende weg ontdekken.
- 7 Focus op kansen en mogelijkheden, naast problemen en bedreigingen.
- 8 Ruimtelijke adaptatie is één van de mogelijke invalshoeken/ (soorten) maatregelen – naast vele andere. Integrale aanpak houdt in niet alleen in dat er meerdere doelen met elkaar worden verbonden, maar ook dat er diverse middelen in samenhang worden ingezet. De term

'ruimtelijke adaptatie' is bovendien weinig aansprekend. De wens is om dit 'jargon' te vermijden.

- 9 Creëer urgentie met indringende boodschappen over grootse problematiek, maar koppel dit tegelijkertijd aan een concreet handelingsperspectief. Genoemd voorbeeld hierbij: Eneco-filmpje:

<https://www.youtube.com/watch?v=HdZqMerZMFc>

- 10 Zwaartepunt wat betreft maatregelen en werkwijze moet liggen op: verleiden, faciliteren, kansen lokaliseren en helpen benutten, , stimuleren en menselijke maat. Minder voor de hand liggen maatregelen die uitgaan van dwang en – harde landelijke juridische normen. Alleen doen als de noodzaak en het effect van deze normstelling aangetoond kan worden.
- 11 Financiële ontkokering is nodig. Dit punt staat al lang op de agenda – maar moet nog vorm krijgen. Ook hier is geheel andere benaderingswijze nodig met andere verantwoordingsmechanismen.

1.4 Over de verwachte bijdrage/ meerwaarde vanuit het Deltaplan

- 1 Faciliteren ontwikkeling & uitwisseling van kennis en ervaringen. Dat gaat over techniek, rendement en kosten maar ook over juridische, financiële, governance en participatie aspecten. Ondersteunen CoP's en ontsluiting informatie (platform, portal et cetera) en waar stimuleren van pilots, overbruggen opstartfase et cetera.
- 2 Beschikbaar maken instrumenten (gegevens, statistiek, modellen, klimaat atlas).
- 3 Ondersteunen en regie op het traject van bewustwording (inclusief risico's ook als aan de norm wordt voldaan).
- 4 Governance structuur faciliteren om de input van regionale en de maatschappelijke partners tot een integraal en gedragen deltaplan te brengen.
- 5 Opstarten fundamentele discussie over de collectieve en private taak en risicoverdeling in het licht van de doelmatige aanpak van de klimaatopgave.
- 6 Bevorderen verbinding ook op nationaal niveau van de klimaatopgaven met andere opgaven zoals de energietransitie of de woonopgave.
- 7 Regelgeving waar relevant (bouwbesluit).

1.5 Waarnemingen Partners en Pröpper

Vanuit onze beleving is er behoefte aan 'echt' opgaven gestuurd werken. Zie hiervoor ook de animatie die ik heb opgesteld.

<https://www.youtube.com/watch?v=XH1I0CHLZzQ>

Waarnemingen:

- > De term "opgave" valt veelvuldig, maar de crux van opgaven gestuurd werken wordt nog niet altijd doorgrond.
- > Vaak wordt nog gesproken over "algemene beleidsopgaven" waarmee in algemene zin over het vraagstuk wordt gesproken, bijvoorbeeld met termen als "klimaatbestendig maken", voorkomen wateroverlast, etc. In mijn visie gaat het dan om algemene beleidsdoelen.
- > Nodig is bottum up realisatie waarbij doelen rond klimaatadaptatie worden verbonden in concrete, integrale en realiseerbare opgaven. In plaats van algemene beleidsopgaven gaat het dan om "Concrete Doe-opgaven" (bijvoorbeeld de aanleg van een nieuwe woonwijk). Programmasturing krijgt vanuit deze optiek vorm in portfoliomanagement – waarbij diegene die ook houdt voor een bepaald doel 'aandelen neemt' in diverse integrale opgaven – er ook voor zorgt dat deze aandelen voldoende renderen voor 'zijn' doel.

Samenvatting 1^e regionale bijeenkomst Zuid

- Wat betreft waterveiligheid en droogte moet er echt een tandje bij. Maar kom niet met een doem denk verhaal. Laat zien hoe je klimaat kan verbinden aan water, gezondheid, cultuur, economie et cetera.
- Totale netwerk gebruiken om pieken en dalen aan te pakken. Dat gebeurt echt nog onvoldoende.
- Meer zelfredzaamheid
- Bewustwording en draagvlak creëren (voor urgentie) ook onder burgers en ondernemers in het kader van gemeenschappelijke doelen, zodat de overheid het ook beter kan aanpakken en steun vindt bij plannen.
- Het gaat niet meer alleen over de zee en de rivieren, het gaat ook over de risico's vanuit de lucht en de beken wateroverlast zijn er bovendien andere gevaren zoals droogte en hittestress. Het is een belangrijke nieuwe opgave waarop we op eigentijdse manier moeten inspelen.
- Gebiedscommissies samenbrengen.
- Samenwerking in Brabant verder versterken.
- We zien klimaatadaptatie vooral in de context van een veranderende wereld. Een wereld waar inwoners, bedrijven en overheid anders met elkaar omgaan. Wij vinden dat het nodig is **eerst en vooral vanuit de optiek van de inwoners te kijken en de inwoner te zien als het begin van de samenwerkingsketen**: niet te zwaar over klimaatadaptatie praten. Het gaat om beleving en verleiding, mede aan de hand van goede voorbeelden, waar er genoeg van zijn.
- Belangrijk zijn natuureducatie in het onderwijs, stadsbeheer (onderhoud) en communicatie.
- Als overheid het goede voorbeeld geven maar ook anderen aanspreken op hun verantwoordelijkheid.
- Belangrijke invalshoek: veel kleinschalige maatregelen kunnen een grootschalig effect bereiken. De opgave is dan om dit te stimuleren en faciliteren dat we met zijn allen massaal kleine maatregelen nemen.
- Samenhang in de aanpak brengen en een programma samenstellen om ruimtelijke klimaatadaptatie interessant te laten zijn. Bijv. een stichting die alle betrokken overheden, bedrijven en organisaties faciliteert op inhoud en op 'horizontale samenwerking'.
- Belangrijke vraag is nog wel de normstelling. We praten hier eigenlijk over een 'boven normatief programma': wordt daar voldoende rekening mee gehouden?
- We komen dan niet met het beschikbaar stellen van subsidies. Er is een fundamentele aanpassing in de governance structuur nodig – om te beginnen met het ontschotten van de budgetten.
- Inhoudelijke invalshoek: bodem veel meer dan nu een sponsfunctie te laten vervullen.
- Hewenste benadering: verleiden, ontjuridiseren, ontschotten en brede integrale maatschappelijke opgave. Het wordt nu teveel als een 'te plannen' opgave gezien.
- Aanvliegen als een maatschappelijke opgave (normatief en boven normatief, maar laat normen niet regeren hierin).
- Maak met maatschappelijke kosten-baten analyses inzichtelijk wat kosten en opbrengsten zijn.
- Geef duidelijkheid en hou het simpel. Formuleer ambities en doelen en beleg de verantwoordelijkheden!
- Klimaatverandering vraagt om geografische solidariteit!!"

Samenvatting 2^e regionale bijeenkomst Noord

- Er zijn 101 argumenten om een klimaatinstituut in NO Groningen te krijgen.

- Paraplu Wetterskip Fryslân met focus in stresstest op: hittestress, droogte, wateroverlast en overstromingsrisico. Doel is met alle actoren effecten inzichtelijk te maken: participatie en bewustwording.
- Er liggen mooie klimaatadaptieve maatregelen, maar als je de websites bekijkt, dan zie je een grote lege vlek in Noordoost Nederland.
- Leeuwarden 3d, als voorbeeld. Het plan is een kaart te relateren aan verschillende informatie uit de stad zoals werkzaamheden waar je op kan meeliften voor een kostenneutrale of effectieve aanpak. Vervolgens; welke maatregelen en creativiteit kunnen we bewerkstelligen? Daarna moeten we die kennis internationaal en landelijk uitdragen.
- Op climatescan.nl staan al allerlei mooie berichten en (wetenschappelijke) artikelen om mensen in beweging te krijgen.
- Er gebeurt al veel in deze regio. We moeten meer laten zien, want dat werkt inspirerend voor anderen
- Goede voorbeelden vastleggen op verschillende manier. Foto's maken ter plaatse --> raken in gesprek met burgers en mensen op straat --> draagvlak.
- Als je met een normering komt kun je een systeem oprichten en mensen duidelijkheid geven. Er zijn landelijke adviesnormen, maar de provincie kiest uiteindelijk wat de regionale normering wordt.
- Bij het opstellen van de Twentse normen van wateroverlast waren de uitgangspunten: watersysteem kenmerken, zuinig gebruik van grond, waterschapslasten in toom.
- Eigenlijk moet je niet kijken naar wat is akkerbouw, wat is grasland, maar je moet kijken naar het watersysteem; reliëf en grondsoorten, daarmee kun je veel zeggen over hoe systeem in elkaar zit.
- De conclusie/lesson learned: normering vaststellen is niet (uitsluitend) een technische exercitie, maar een technische exercitie, een overleg met stakeholders/ingelanden en overleg tussen overheden – bestuurlijke afweging.
- Hanzehogeschool geeft een prachtig overzicht van de vele initiatieven die er al zijn in Groningen, Friesland en Drenthe met ruimtelijke adaptatie. Met stresstesten laten ze zien wat een paar graden meer en extremere neerslag, meer hitte en droogte betekent voor stad en buitengebied. Hierover worden masterclasses georganiseerd, onder andere in samenwerking met gemeente Hoogeveen.
- De bestaande normering biedt geen oplossing voor de extreme neerslag die tot wateroverlast leidt. Zonder dat het watersysteem aan z'n grens zit staan de aardappels toch 3 tot 4 dagen onder water.
- Aan de slag om problemen te voorkomen.
- Welke maatregelen zijn gerelateerd aan Ruimtelijke ordening? Er zijn al veel maatregelen genomen. Wat kunnen we nog extra doen? Betrekken van bevolking kan nog worden toegevoegd. Wat moet je toevoegen aan reeds bekende maatregelen en hoe ga je dat regelen?
- Het is te duur om het watersysteem aan de nieuwe extremen aan te passen en het is niet doelmatig; de schade van 71 miljard voorkom je er niet door. In het watersysteem zou je moeten zoeken naar tijdelijke waterbergingslocaties (enkele dagen). Dat geldt in het landelijk gebied. In stedelijk gebied zijn gemeenten aan zet. Je zult diverse kleine maatregelen moeten nemen in de inrichting die misschien niet eens zo duur zijn. Daar kun je denken aan drempels in winkels.
- Je kunt het hele vraagstuk verbinden met krimp. Krimp kan soms een kans zijn voor waterberging en hittedeductie. De leegstaande panden slopen en de ruimte die ontstaat gebruiken voor waterberging en groen. Samenspel van gemeente en waterschap is hierbij van groot belang.
- Bij landbouw wordt gekeken naar andere opties voor de ruimte/grond. Dat kan ook in stad worden toegepast. Hier en daar iets doen aan de aard van bewoning.
- Een waterlabel naast een energielabel zou wellicht niet gek zijn; we willen toch allemaal veilig wonen. Kennis overleggen naar burgers en inwoners.
- Ruimtelijke ordening; waar zitten functies die je kunt weghalen?

- Het waterschap is vaak pas in laat stadium bekend met plannen van de gemeenten, pleit om het eerder te doen, zodat je beter kunt koppelen en inspelen.
- Communicatie is reuze belangrijk richting alle partijen.
- Bewustwording is nodig, laten we daarop inzetten.
- Ook acceptatie en nieuwe terpen zijn nodig. Bij vervangende bebouwing in lage polders kan gelijktijdig aan waterberging worden gedacht: agrarische nieuwbouw moet omhoog. Bij elke ontwikkeling in het buitengebied moet adaptatie ook meegenomen worden: bewustwording en acceptatie.
- De Onlanden is bijzonder omdat het met bijna 2.000 hectare ook het grootste waterbergingsgebied van Nederland is.
- Drenthe is een omgekeerd soepbord, waar al het water zo afloopt richting Groningen. Drenthe zorgt voor vasthouden van water door hermeanderen van de beken, maar dit is niet genoeg. Westerkwartier moet daarom grote bergingsgebieden krijgen; dat koppelen aan andere functies als natuur, landbouw, drinkwaterwinning en waterberging. Maar daarvoor is draagvlak nodig. Bevolking direct bij herinrichting betrekken. Landbouw werkt goed mee, maar snelheid en doorpakken is geboden om te zorgen dat bevolking aangehaakt blijft.
- Gewoon doen! Tegen elkaar zeggen, niet ouwehoeren, wij zijn er voor burgers niet voor water. Dus gewoon beginnen. Ook als procedures nog niet rond zijn. Uiteindelijk volgt iedereen. Je hebt bestuurlijk moed, lef nodig en je moet financieel risico durven nemen.
- De Dinkel is een voorbeeld van verminderen wateroverlast door incidentele waterberging op weilanden van landbouwers
- Vraag is waar de individuele verantwoordelijkheid begint, burgers en bedrijven kunnen zelf ook deels verantwoordelijkheid nemen.
- Voorbeelden werken stimulerend. Parels van het Noorden mogen meer met de rest van Nederland gedeeld worden, ook internationaal om positief aan te gang te gaan en participatie met verschillende stakeholders te krijgen. Weten, willen en werken zijn 3 aspecten en 'uitdragen' kan een 4^e zijn.
- Belangrijk om te kijken hoe kunnen we gebiedsvreemd water uitsluiten.
- Waterbehoefte en watersysteem aanpassen op economische structuur, dat geldt ook voor landbouw --> langere termijnafspraken maken.
- Iedereen moet zijn eigen broek ophouden, vooral na 2050. Als je achteraan in het systeem zit, moet je misschien al eerder iets ondernemen. Ligt er dus aan in welk gebied je zit.
- Water is ook een vestigingsfactor! Dat zou aangevoerd moeten worden met een pijpleiding. Het **algemeen belang** van de regio lijkt soms onder te sneeuwen door het geluid dat een zoetwater pijpleiding **geen lokaal belang is**. Je moet je economische structuur ook in relatie brengen tot zoetwaterbeschikbaarheid.
- Bij elk RO-vraagstuk moet je met elkaar in gesprek gaan, ook al meer op regionaal niveau vooruit kijken. Grote gebieden zijn verbonden en die schaal moet je ook opzoeken.
- Er ligt vaak een grotere opgave voor koeling van gebouwen in plaats van verwarming. Energievraag en warmte- koeltevraag kan meelopen in de zoektocht om van het gas af te gaan in Groningen.
- Niet alleen ruimtelijke maatregelen zijn van belang. Je kunt ook groene daken aanleggen et cetera.
- Bijbel voor klimaatadaptatie; 'Groenblauwe Netwerken, handleiding voor veerkrachtige steden, Hitrud Pötz'. Dit boek geeft een scala aan voorbeelden van hoe klimaatadaptatie toegepast kan worden in het stedelijk gebied.

Samenvatting 3^e regionale bijeenkomst Noordwest

Wat gaat er goed?

- Omgevingsvisie Noord-Holland als kader voor invulling van de Ruimtelijke Ordening met partners.

- Aannemers en projectontwikkelaars ook meenemen in problematiek.
- Werken aan waterbewustzijn / bewustwordingsproces: workshops van Waterschappen bestuurders en ambtenaren.
- De samenwerking van Bodem en Water.
- Kijken naar openbaar groen en bestrating.
- Het inzetten op afkoppelen van het hemelwater.
- Agenderen waterdilemma's in de omgevingsvisie van Noord-Holland. De waterbeheerders zitten hier goed aan tafel en brengen kennis in.
- De samenwerking met gemeenten in het kader van de watertoets en waterplannen.
- Werken met scholen om de jeugd ook meer waterbewust te maken.
- Op wijk/straat niveau; bestrating en groen kijken hoe aanpassing mogelijk is om de omgeving klimaatbestendig te maken.
- Operatie Steenbreek
- Rainproof (o.a. faciliteren bottom up initiatieven)
- Bouw envelop met heldere eisen voor ontwikkelingen
- In bedrijventerreinen zoals van het Havenbedrijf zijn allerlei kansen voor water vertragende groenstroken et cetera.
- Bodem heeft een belangrijke rol voor opslag en buffering.
- Voor het stedelijk gebied heeft HDSR samen met de tuincentra een folder en aanpak ontwikkeld voor ontharding en vergroening van de tuinen inclusief de schuttingen.
- Bewustwording door tools als de "overstroom ik" app en klimaatrobuuste schoolpleinen.
- In nieuwe wijken transparantie bieden naar bewoners over risico's (overlast, bodemdaling etc.).
- In Oosterwolde ligt de verantwoordelijkheid voor de inrichting en beschermingsniveau bij de bewoners.
- Hamburg toont aan dat klimaatadaptatie goed inpasbaar is.
- Er zijn al veel goede initiatieven. Promoot die en bouw daarop voort.
- Veel partijen weten elkaar al te vinden. Voortzetten.
- Klimaatadaptatie is een hot onderwerp.
- Tips:
  - > Maak "Klimaatje" (denk met elkaar mee).
  - > Urgentie ervaren en omzetten in kansen.
  - > Doe niet alleen pilots, maar schaal het op en doe het vanzelfsprekend.
  - > Niet stil zitten. Alvast gaan beginnen (laaghangend fruit).
  - > Combineer met andere opgaven zoals groen of energietransitie.

Wat moet beter?

- Nagaan hoe je invloed kan hebben op het "bestratingsgedrag" van burgers.
- Parkeerplaatsen opofferen voor groen.
- Bestuurlijk duidelijke ambities voor initiatieven vanuit de maatschappij.
- Verleiden (tuincentra) of verplichten. Waar zetten we op in?
- Kleine pragmatische oplossingen bekijken en delen → kennis delen.
- Ruimtelijke Adaptatie meer op de politieke agenda.
- Afstemming eisen vanuit klimaatopgaven en andere eisen zoals bijvoorbeeld verkeersveiligheid.
- De afwegingen voor de openbare ruimte moeten meer integraal zijn (politieke keuzen).
- Urgentie besef zonder dat schades zijn opgetreden. Dat vergt inzichten in de reële risico's.
- Klimaatopgave aan de voorkant in planvorming meenemen.
- Niet alleen een overheidsopgave. Ook burgers hebben een rol. 80% van de ruimte is niet in bezit bij de overheid.
- Doelmatige technische oplossingen hebben beperkingen en acceptatie zal onderdeel van de strategie moeten worden.

- Eisen aan de voorkant gericht op klimaatbestendigheid kunnen leiden tot extra investeringskosten. Vanuit de concurrentie tussen gemeenten kan daar op beknipt worden. Dit vergt regionale coördinatie.
- Omslag naar een meer faciliterende overheid die maatschappelijke initiatieven oppakt. Niet meer alles zelf willen regelen en oplossen.
- Omgevingsvisies en de processen daar naar vormen een kans om de klimaatopgaven aan andere maatschappelijke opgaven te koppelen.
- Het is een gezamenlijke opgave, waarbij het van belang is dat men elkaars opgave goed kent.
- Kennis en kennisdeling (klimaatatlas en opendata) zijn essentieel voor gemeenten om met het onderwerp ook aan de slag te kunnen gaan.
- Ruimtelijke adaptatie is deels ook acceptatie. Overheid kan niet alle gevolgen wegnemen.
- Communicatie is essentieel, richting burgers en private ondernemingen.
- Vooral een opgave bij vervanging, herstructurering en nieuwbouw. Zorg daarbij voor afstemming in wetgeving.
- Vraag is wie de governance moet organiseren; per opgave en schaalniveau zal deze anders zijn. Provincie kan hierbij een verbindende en regisserende rol spelen.
- Ruimtelijke Adaptatie is een cultuurverandering: bottom up, top down en middendoor.

Wat moet in het Deltaplan komen?

- Versterking van de regionale samenwerking ter uitvoering van het Deltaplan.
- Niet een grote scheiding aanbrengen tussen het landelijk en het stedelijk gebied.
- Samenwerking regionaal en landelijk kennisdeling faciliteren.
- Grote steden kunnen kleine gemeenten ook helpen om stappen te zetten.
- Adaptief beleid vanwege onzekerheid in snelheid/ontwikkeling van de klimaatverandering.
- Samenwerking in de koepels versterken → voorbeeld investeringsagenda.
- Het is een heel grote opgave. Daar moeten we niet van schrikken maar juist aan de slag gaan en in stukjes oppeuzelen.
- Uitwisseling van kennis en ervaringen. Goede en minder succesvolle voorbeelden ontsluiten.
- Regie op de procesinrichting (zonder in de regionale verantwoordelijkheid te treden).
- Oppakken belemmeringen en/of hiaten in regelgeving (zoals over vloerpeilen). Experimenteeruimte creëren.
- Stimuleren uitwisseling van netwerken. Het Deltaplan kan daarbij ondersteunen
- Zorgdragen voor kennis en up to date en open data.
- Communicatie faciliteren.
- Een platform bieden voor instrumenten en voorbeelden.
- Afstemmen wet- en regelgeving.
- Aanjagen van innovatieve oplossingen.
- Faciliteren governance.

Samenvatting 4e regionale bijeenkomst Zuidwest

Nieuwbouw en Herstructurering

Knelpunten

- Tandje erbij. Wat kunnen wij als overheden méér gaan doen?
  - > Concreter zijn, en meer eisend. Minder vrijblijvend.
  - > onderdeel van de omgevingsvisie.
  - > Niet alléén inzetten op de omgevingsvisies. Ook afspraken maken, met bijvoorbeeld de woningcorporaties.
  - > Samenwerking

- Hoe krijgen we het **particulier** initiatief van de grond?
  - > Overheden niet alles doen.
  - > Bewustwording moet verder groeien.
  - > Inzet differentiëren, niet alléén van onderaf. Het gaat om een transitie - met koplopers, middengroep en staart van het peloton.
  - > Financiële prikkel inbouwen.
- Naast inzet binnenstedelijke opgave nu ook het landelijk gebied erbij halen. Hier is een inhaalslag voor nodig!
- Opgave 2050, klimaatadaptatie én –mitigatie (van het gas af). Hoe gaan we dat oplossen in bestaand gebouwd gebied?
  - > Klimaat en energie móet je koppelen
  - > Kansen benutten, win-win.
  - > Stevige ambitie formuleren.

Wat moet beter?

- Meer coördinatie.
  - > Wie coördineert?
  - > Coördinatie nodig op regionale schaal.
  - > Lokaal is uitgangspunt.
  - > Waar coördineer je die samenwerking op verschillende schaalniveaus? Een regionale aanpak kan helpen.
- Meer (financiële) prikkels.
  - > Inwoners zijn vooral geïnteresseerd in de energierekening en de waterrekening, minder in geopolitiek.
  - > Op zich maakt het niet uit of je inzet vanuit de overheid voor klimaatadaptatie financiert vanuit algemene middelen, of via specifieke heffingen. Het komt allemaal van dezelfde belastingbetaler. Specifieke heffingen helpen wel bij het vergroten van bewustwording!
  - > Verbinden met de corporaties.
  - > Moeten we nog wat doen aan de bouwregelgeving?
- Meer verantwoordelijkheid voor langere termijn.
  - > Als je kosten op langere termijn inzichtelijk hebt, wordt sneller duidelijk dat toch het wel slim is om aan de voorkant te investeren.
  - > Elkaar aanspreken: wat doe je om die effecten op **langere termijn** te beperken? Nu ligt de focus te vaak op successen op **korte termijn**. Kunnen we **prestatieafspraken** maken?
  - > Bij focus op langere termijn kun je opgaven ook beter met elkaar verbinden.

Hoe realiseren we het?

- Maatwerk per regio!
  - > Regionale aanpak.
  - > Bestaande structuren gebruiken.
  - > Regionale prestatieafspraken maken (en deze met elkaar monitoren).
  - > Samenwerken begint bij gevoel van (mede)verantwoordelijkheid. Rollen en verantwoordelijkheden nu nog diffuus. Wie is en voelt zich nu waarvoor verantwoordelijk?
- Integreren in omgevingsbeleid
  - > Klimaatadaptatiestrategieën landen in omgevingsvisies, programma's en –plannen.
  - > **Concretiseren: geen visie zonder uitvoeringsprogramma.**
  - > In het omgevingsbeleid ook aandacht voor het bestaande. Voor nieuwe woonwijken is de opgave niet zo moeilijk. Vooral de bestaande bouw is lastig.

Economie/landbouw/natuur

Knelpunten

- Bodemdaling: leidt tot grote kosten en problemen met de waterhuishouding.
- Wateroverlast: leidt tot schade en overlast; op sommige locaties is feitelijk geen landbouw meer mogelijk.
- Droogte en verzilting: we doen te weinig aan het vasthouden van zoet water.
- Nieuwe functies: kiezen we daarvoor de juiste plek?
- Hoe creëren we **draagvlak**?

Wat moet beter?

- Klimaat maakt geen deel uit van het **RO-beleid** en de ruimtelijke beslissingen die worden genomen. Klimaatadaptatie moet een plaats krijgen in de 'ladder van duurzame verstedelijking'.
- Er is een **gebrek aan bewustwording in de samenleving**.
- Klimaatproblemen kunnen lokaal tot grote kosten leiden. Deze **kosten kun je niet afwentelen op een individuele gemeente**, maar vergen **solidariteit** tussen de landsdelen.
- Klimaatadaptatie mist **regie**. Er zal coördinatie plaats moeten vinden tussen de verschillende opgaven en programma's.
- Stimuleer het **delen van kennis**, zodat innovaties overal in Nederland kunnen worden toegepast. Nieuwe technieken en oplossingen, kostenbesparingen e.d. moeten snel landsbreed worden toegepast.
- De **structuur** van het Deltaprogramma RA behoeft aanpassing. Nu wordt vooral naar de regio gekeken. Maar coördinatie en financiering behoeven een landelijke aansturing, terwijl de uitvoering vooral regionaal kan worden aangepakt.

'Energieke samenleving' (maatschappelijke participatie)

Algemeen (relevant voor regionale uitwerking)

- De overheden kunnen en zullen veel doen aan de klimaatopgave en toch zal de overlast bij burgers toenemen.
- De overheid moet meer **responsief en faciliterend** open gaan staan voor burger initiatieven. Zonder visie en stimulering is alleen wachten op burgerinitiatieven te makkelijk
- Alleen verleiden en ruimte geven is onvoldoende. Uiteindelijk moet je zowel 'carrot' als 'stick' kunnen inzetten
- De aanpak van de maatschappelijke opgaven wordt soms beperkt door de **'verschotting' van financiële middelen**.
- We moeten leren van de andere Deltaprogramma's. Al is deze opgave veel maatschappelijker en minder sectoraal dan voor veiligheid en zoetwater.
- Rijksfondsen voor stimulering en ook investeringen zullen helpen.

Wat moet in het DPRA?

1. **Beschikbaar maken en uitwisselen kennis en ervaringen.**
2. **Communicatie/bewustwording** De bewustwording over risico's vanuit de klimaatopgaven en de grenzen van de mitigatie moet ook in de regio gevoerd worden specifieke op de opgaven die spelen.
3. **Opgaven in beeld krijgen en witte vlekken wegwerken**
4. **Effectieve organisatie en governance** Regio's die een eigen organisatiemodel moeten kiezen bij voorkeur aansluitend op bestaande structuren. Vanuit de regionale vrijheid en verantwoordelijkheid voor de eigen organisatie moet een opschaling naar een nationale aanpak worden opgezet zonder een zware kerstboom op te tuigen.

5. **Discussie over de grens aan de huidige inzet op collectieve maatregelen gericht op preventie**
6. **Stimuleren randvoorwaarden voor synergie met transities zoals voor energie**

Infrastructuur (ICT/Mobiliteit/Vitale bescherming)

Knelpunten

- Ondergrondse infrastructuur is te onzichtbaar. Hier ligt een groot knelpunt, doordat hier grote en kostbare ingrepen verwacht worden; rioolstelsel, energie, ICT.
- De vitale infrastructuur is kwetsbaar voor calamiteiten.

Wat moet beter?

- Ondergrondse infrastructuur, aanpassing en vervanging is een beheerkwestie is.
- Klimaatverandering goed in uitvoeringsdoelen vertalen
- Beheer en onderhoud efficiënter inzetten, ook om te anticiperen op klimaatverandering.
- Klimaatverandering en kwetsbaarheid van vitale infrastructuur moet een essentieel onderdeel worden van de ruimtelijke ordening.
- Verbeterde samenwerking met de nutsbedrijven, klimaatverandering moet een centrale rol gaan spelen in hun bedrijfsvoering om zodoende deze infrastructuur robuuster te maken.
- Betere bewustwording van de inwoners over de risico's van klimaatverandering.
- **Bewustwording** alleen is echter niet voldoende, er moet ook voor mensen een **handelingsperspectief** tegen overstaan. Het ondersteunen en ontwikkelen van mogelijkheden waarmee mensen zelf verbeteringen in hun omgeving tot stand kunnen brengen is hierbij noodzakelijk. En als hierbij een subsidietraject of stimuleringsregeling wordt opgezet, laat het dan eenvoudig, begrijpelijk en toegankelijk zijn.

Hoe realiseren we het?

- Inventarisatie van kwetsbare infrastructuur is werk wat nu al in en door de regio's gedaan kan worden.
- Ketenaanpak met overheden en nutsbedrijven, o.a. in riolering gebeurt al, maar kan worden versterkt en verbeterd. Vaak is dit nu gericht op beheer en ontbreekt nog de lange termijn verbinding met klimaatverandering.
- Bewustwording en betrokkenheid van burgers is vaak succesvol nadat er iets mis is gegaan. Dat moment kan gebruikt worden om gezamenlijk het probleem aan te pakken en onder de aandacht te brengen.

Samenvatting 5^e regionale bijeenkomst Oost

Wat gaat goed?

- Herkenning wateroverlast is goed.
- Hittestress en droogte is minder in beeld Meer 'klimaat bewust' zijn.
- Waterverhaal leeft wel.
- Kennis delen.
- Samenwerken Partijen.
- Investeringsprogramma IJssel vecht D.
- Laaghangend fruit gaat goed.
- Zutphen Gemeente + WS R&Y.
- Best al veel bekend bijvoorbeeld:
  - > Waar hoosbuien en dergelijke zijn en hitte.
  - > Ook al veel initiatieven gaande nu, daarop doorwerken.

- Weten, willen, werken is er: Komt niet na elkaar, moet elkaar afwisselen.
- Learning by doing! In wisselwerking.

AANSPREKENDE EN LEERZAME VOORBEELDEN:

- Groene daken-regeling --> hoort proces bij! (nationale campagne). Brede opgave --> Voordeel voor bewoners.
- Stadshagen, ambassadeurs eigenwijk.
- Tuin Coaches.
- Groot onderhoud koppelen aan... contact benutten.
- Verleiden met regeling.
- Ander profiel straten/ rainproof.
- Projectenboek aanbieden 'Twente'.
- Vechtpark H.

Wat moet beter?

- Wat is de mate van acceptatie, wil je houden wat je nu hebt of moet je daar in opschuiven.
- Gesprek over aangaan.
- Hoofdwegen/ infrastructuur wegen grote impact bij wateroverlast. Programma vanuit RWS.
- Denk ook aan het internationale component (water uit Duitsland) --> stroomgebiedsniveau, oorzaak --> effectgebied, problematiek per landsdeel/ regio verschilt (ieder niveau) dus afwentelen/ solidariteit volgt.
- Vergroten bewustwording.
- Keuzes tot hoever je ontwrichting en schade accepteert.
- En wat daar landelijk voor regelen (bouwbesluit).
- Bewust worden gaat beter door:
  - > Handelingsperspectief.
  - > Uitdagen.
- Integrale aanpak.
- Gebruik maken van Innovaties kennis instellingen en ondernemers.
- Netwerk moet groeien.
- R.A. Plaats in omgevingsvisie.
- R.A. plaats gen in voor agenda's visies.
- Integraal.
- Relatie overheden + ondernemers.
- Corporaties betrekken.
- Strategie moet beter.
- Moeilijke projecten moeten beter.
- 'Dwang' vanuit waterschap.
- Inwoners?
- Hittestress? --> nog heel stevig.
- Gevolgen klimaat effecten nog niet breed bekend.
- Voelen zicht beperkt probleemeigenaar.
- Inzetten op eigen verantwoordelijkheid.
- Handelingsperspectief individuen.
- Collectief maken.
  - > Meer integraal, koppelen aan energie- ambitie meekoppel kansen.
  - > Verdroging in 'hoog Nederland', met name bij landbouw.
  - > Beter communiceren over zoetwater programma.
  - > Kennis benutten, meer verbanden leggen.
  - > Verplichting afkoppeling van private ruimte/ nu alleen bij nieuwbouw (dus ook bij bestaande bouw inbrengen).

- > Wat kunnen we doen tegen verdroging.
  - > Breed verhaal maken: Leefbaarheid.
- Werken aan leefbare, veerkrachtige stad toekomst.
  - Niet over klimaatadaptatie hebben, wat moet concurreren met andere thema's.
  - Als basis zien van 2050, van onze kinderen --> is weten
  - Klimaat beleid niet alleen koppelen aan leefbaarheid, ook aan economische doelen + sociale doelen. Dan bereik je het meeste.
  - Domeinen doorbreken.
  - Niet in vakdisciplines blijven hangen, maar integraal werken (cross over in organisaties al).
  - Niet in zuilen werken.
  - Vernieuwend werken.
  - Innovatieve ICT methodes kunnen helpen integraal samen te werken.

SAMENWERKING RIJK EN REGIONAAL

- Ontbreekt in verkiezingsprogramma's. In alle media moet het naar voren komen.
- Overheden moeten faciliteren. Rijk moet agenderen (verkiezingsprogramma's).
- Regionaal + lokaal werken overheden genoeg samen.
- Naar Rijk niet samen werken voldoende.
- Staat nu niet in de verkiezingsprogramma's en ook niet in de bouwbesluiten.
- En de regulering dan? Hoe doe het in de relatie tot omgevingswet enzovoorts?
- Zet je zaken in bijvoorbeeld bouwbesluit dan gaat dat ertegen in. Hier goed balans in zoeken. Regelgeving <--> deregulering.

BEWUSTWORDING:

- Bewustwording ontbreekt het aan.
- Ook weten waar zitten knelpunten? --> inventariseren.
- Normenkader is nodig.
- Bij burger leeft het nog totaal niet. Dringend stimuleren dat ze meedoen!
- Verantwoordelijkheden overheid + burger helder maken.
- Van onderop acties van de grond kunnen krijgen verschilt per gemeente, Sommige steden gaat het beter af dan andere. Platteland weet anders maatwerk nodig (Qua problematiek en betrokkenheid.

Wat moet in het DPRA?

Inhoudelijke ambities/ Urgentiepunten

Kennis over urgentie	-->	Burger in stelling brengen
Kennis over gebied	-->	Burger in stelling brengen
Kennis over mogelijkheden	-->	Bedrijfsleven
Stimuleren van innovaties	-->	Meer snelheid

- Prestatie – indicatoren --> stimuleert andere partijen.
  - > Incentives organiseren + Communicatie.
  - > Koppelen met Gezondheid --> kwetsbaarheid.
- Benutten inbreidingslocaties --> koppelen aan wateropgave + Vergroenen, vervolgens verbinden aan gezondheid/ kwetsbaarheid.
- KANSEN breed benutten --> impuls publieke ruimte= verbetering private ruimte.
- Breed verhaal maken: Leefbaarheid.
- Verplichting afkoppelen van private ruimte drukriolering/ nu alleen bij nieuwbouw, maar ook bij bestaande bouw invoeren.
- Wat kunnen we doen tegen verdroging?!

- Klimaattoets bij inrichting openbare ruimte --> Omgevingswet biedt kans maar is niet vanzelfsprekend agendeer het in het Deltaplan.
- Met alleen meekoppelen gaan we het niet redden dus extra investeringsimpuls is welkom. Lokaal regionaal en landelijk.
- Vraag: Hoe regionaal sans de ambitie formuleren.
- Bestuursakkoord? Als soort van basisniveau, wel concreter niveau dan het huidige niveau (meer mag dan altijd).
- Landelijk ambitieniveau formuleren voor mate van ontwrichting, schade, overlast, schade.
- Lokaal/ regionaal ambitie voor het gebied formuleren wat wil je accepteren.
- Deze ontmoeten elkaar.

URGENTIE BEPALEN:

- Deltaprogramma zijn namen en urgentiekader nu bij DPRA vaak nog alleen leuke acties. Urgentie ook hier helder worden.
- Analyse kansen oplossen problemen ten opzichte van geld, de kosten, maken.
- Is goed, risico is wel dat er dan niets gebeurt.
- Verhoudingen moeten goed zijn. Risicotesten + risico afweging.
- Beeld is dat het bij DPRA gaat om minder risico's en minder grote belangen en minder geld.
- Hoe urgentie beter onder aandacht brengen? En hoe kunnen het rijk en de provincie hier een rol in spelen.
- Terugkijkend op laatste eeuw --> wat zijn klimaateffecten (2 graden temperatuur stijging).
- Dat verhaal beter vertellen en zicht op problemen + wat betekend dat voor economie en welzijn.

'Succes-vraag': wanneer zijn we succesvol?

- Tussenstappen met mijlpalen.
- Samenhang beheer openbare ruimte, ook intern verbinding leggen.

Hoe gaan we dit met elkaar realiseren?

- Provincie vanuit toezicht houdende rol op klimaat. Bestendigheid toets.
- Klimaat/ duurzaamheidslabel --> benut het bouwbesluit.
- Benut de structuren van samenwerken afvalwater keten.
- Afvalwaterketen om elkaar te inspireren en verdiepen dus wel verbreden naar klimaat/ ruimtelijke adaptatie (maar is niet alles omvattend).
- Maak voorbeelden.
  - > Dijk – Slotdijk.
- Onderzoek naar noodzakelijke euro's.
- Integraal.
- Werken vanuit de opgave.
- Strategie.
- Gemeenten kiezen centrale rol.
- Aanknopingspunt rioleringsplan.
- Probleem gericht aanpakken.
- Wordt er nu een platform gemaakt om kennis uit te wisselen Rainproof is een goed voorbeeld - -> die 10% koplopers, ervaringen delen.
- Verplichten dat huizen zongericht gebouwd worden.
- Ritselmanagers aanstellen met experimentengeld de wijk in over grenzen domeinen heen.
- Zonder beleid iets doen.
- Voorbeelden moeten er zijn van werkende maatregelen.
- Duidelijkheid over resultaten en effecten zijn wel van belang. Niet allemaal samen leuk bezig zijn (alleen ritselen), maar wel helderheid.
- Koppeling aan particulier initiatief --> kansen zo pakken en werken aan bewustwording.

- Ruimte van hardlopers een langzamere. Regie moet bij gemeente + waterschappen liggen. Grens ontkennend die samenwerken. En dan iedereen meenemen.

Optie 'Doel-middel' benadering.

Extra middelen:

GELD:

- De 'plus' voor inrichten openbare ruimte.
- 'Smeergeld'.
- Burgerinitiatieven Stimuleren.
- Mee koppelen hoeft niet veel extra te kosten.
- Bundelen van projecten/ regionale plannen.
- Cofinanciering rijk?
- Waterschappen de pot laten beheren?
- Rol provincies.

COMMUNICATIE:

- Stimuleren/ activeren.
- Bewustwordingen collectief stimuleren, gezamenlijke communicatie strategie.
- Apps.
- 3D --> visualisering van risico's.
- Eigen huis en tuin.

Weten – Willen – Werken: wat eerst?

- Meekoppelen met, openbare ruimte en energie transitie.
- Communiceren over handelingsperspectief burgers. (wat kunnen mensen zelf).
- Onderzoek naar Noodzakelijke euro's.
- Analyse kansen oplossen problemen ten op zichte van geld, de kosten, maken.